

Влияние на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства в България

Доц. д-р ХРАБРИН БАШЕВ
Институт по аграрна икономика – София
E-mail: hbachev@yahoo.com

В настоящата статия се представят резултатите от анкетно проучване за влиянието на Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС върху земеделските стопанства от различен юридически тип, размери, специализация и географско разположение. Най-напред се оценява съвкупното влияние от прилагането на разнообразните инструменти на ОСП на ЕС (общ пазар, пазарна интервенция, нови стандарти, директни плащания, подпомагане по Програмата за развитие на селските райони (ПРСР), експортни субсидии и др.) върху икономическите резултати и доходите, производствената и управленческата ефективност, конкурентоспособността и устойчивостта на стопанствата. След това се оценява специфичното влияние на основните инструменти на ОСП (директни плащания на единица площ и национални доплащания, мерките от ПРСР) върху икономическите резултати и доходите, производствената и управленческата ефективност, конкурентоспособността и устойчивостта на стопанствата. Идентифицират се факторите, които биха подобрили влиянието на ОСП върху стопанствата в страната. Най-накрая се правят обобщаващи изводи и препоръки на основата на оценките на експерти и мениджъри на стопанства по отношение на многостранните ефекти на ОСП върху фермите от различен тип, динамиката на стопанствата, в сравнение с предприсъединителния период, направленията за подобряване на обществените политики и методите за оценка на ефектите от ОСП.

Увод

В настоящата статия се представят резултатите от анкетно проучване за влиянието на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства от различен юридически тип, размери, специализация и географско разположение. Тя е част от мащабно изследване за

оценка на многостранните ефекти на ОСП върху земеделските стопанства в страната. Методиката на разработката и резултатите от проведената експертиза с водещи експерти в дадената област са представени в предишни наши публикации (Башев, 2012 а, б; Башев, Котева и Младенова).

Най-напред се оценява съвкупното влияние от прилагането на разнообразните инструменти на ОСП на ЕС (общ пазар, пазарна интервенция, нови стандарти, директни плащания, подпомагане по ПРСР, експортни субсидии и др.) върху икономическите резултати и доходите, производствената и управленческата ефективност, конкурентоспособността и устойчивостта на стопанствата. След това се оценява специфичното влияние на основните инструменти на ОСП (директни плащания на единица площ и национални доплащания, мерките от ПРСР) върху икономическите резултати и доходите, производствената и управленческата ефективност, конкурентоспособността и устойчивостта на стопанствата. Най-накрая се идентифицират факторите, които биха подобрили влиянието на ОСП върху стопанствата в страната, правят се обобщаващи изводи и препоръки.

I. Анкета с мениджъри за ефектите на ОСП върху земеделските стопанства

За да се оцени влиянието на ОСП върху стопанствата, през пролетта на 2012 г. се проведе анкета с мениджъри на стопанства от различен вид, специализация и райони на страната. Идентифицирането на „представителните“ за отрасъла стопанства и провеждането на анкетата се подпомогна от браншови и регионални организации на селскостопански производители и поделения на Системата за съвети в земеделието¹. В анкетата участваха 84 комерсиални стопанства от всички категории (табл. 1). Структурата на анкетираните ферми прибли-

¹ Авторът изказва сърдечна благодарност на мениджърите на стопанства за предоставената информация, на Съюза на земеделските кооперации, Асоциацията на зърнопроизводителите, Съюза на животновъдите, Асоциацията на производителите на оранжерийна продукция, Земеделската камара в Русе, и поделенията на Националната система за съвети в земеделието в Благоевград и Пазарджик за оказаното съдействие.

зително съответства на типовата структура на пазарните стопанства в страната.

II. Оценка на цялостното влияние от прилагане на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства

Ефект на ОСП върху икономическите резултати и доходите на стопанствата

Според болшинството от мениджърите на анкетираните стопанства съвкупният ефект от прилагането на различните инструменти на ОСП върху *икономическите резултати* на стопанствата е *добър или значителен* (фиг. 1). Всички от кооперациите, стопанствата с го-

леми размери, стопанствата, специализирани в растениевъдство и животновъдство, свине, птици и зайци, и стопанствата, разположени в райони с природни ограничения, отчитат високо положително влияние от прилагането на ОСП.

Ефектът от прилагането на ОСП върху икономическите резултати е *най-значителен* за стопанствата с големи размери, кооперациите, специализираните в растениевъдно-животновъдство и полски култури, и разположените в равнинни и равнинно-планински райони на страната. Най-слабо е положителното влияние на ОСП върху икономическите резултати на фирмите и физическите лица,

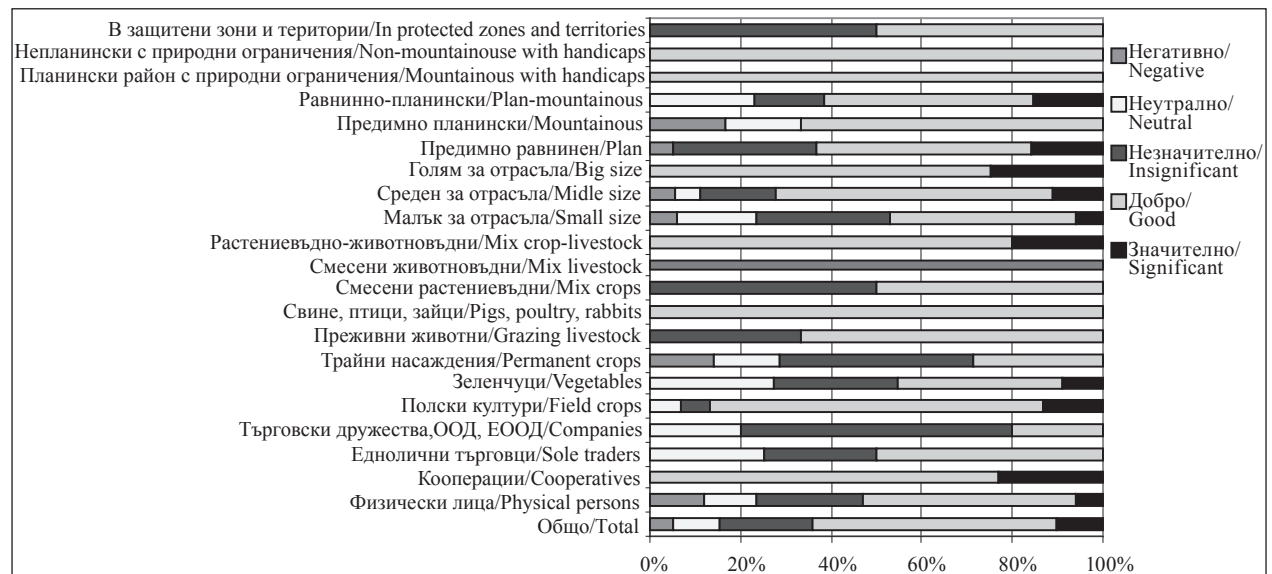
Таблица 1. Характеристика на анкетираните стопанства
Table 1. Characteristics of surveyed farms

Показатели Indicators	Физически лица Physical persons	Кооперации Cooperatives	Еднолични търговци Sole Traders	Търговски дружества, ЕООД и ООД Companies	Брой*/% в общия брой Total*/% in total
Дял в общия брой/Share in total	45,24	33,33	9,52	11,90	84*
Полски култури/Field crops	21,05	78,57	50,00	0,00	40,48
Зеленчуци/Vegetables	57,89	0,00	0,00	40,00	30,95
Трайни насаждения Permanent crops	10,53	7,14	25,00	60,00	16,67
Преживни животни Grazing livestock	10,53	7,14	0,00	0,00	7,14
Свине, птици и зайци Pigs, poultry and rabbits	0,00	0,00	0,00	20,00	2,38
Смесени растениевъдни Mix crops	5,26	7,14	0,00	0,00	4,76
Смесени животновъдни Mix livestock	5,26	0,00	0,00	0,00	2,38
Растениевъдно-животновъдни Mix crop-livestock	10,53	14,29	25,00	0,00	11,90
Малък за отрасъла/Small size	78,95	21,43	50,00	0,00	47,62
Следен за отрасъла/Middle size	21,05	64,29	25,00	80,00	42,86
Голям за отрасъла/Big size	0,00	14,29	25,00	20,00	9,52
Предимно равнинен/Plan	26,32	71,43	50,00	40,00	45,24
Предимно планински Mountainous	31,58	7,14	0,00	20,00	19,05
Равнинно-планински Plan-mountainous	36,84	21,43	50,00	40,00	33,33
В планински район с природни ограничения Mountainous with handicaps	0,00	7,14	0,00	0,00	2,38
Непланински с природни ограничения Non-mountainous with handicaps	5,26	0,00	0,00	0,00	2,38
Със земища в защитени зони и територии/Areas in protected zones and territories	0,00	7,14	25,00	0,00	4,76

стопанствата, специализирани в смесено животновъдство и растениевъдство, трайни насаждения и зеленчуци, фермите с малки размери и стопанствата със земища в защитени зони и територии. Нещо повече, всички стопанствата със смесено животновъдство, немалка част от стопанствата в планинските райони, стопанствата с трайни насаждения, физическите лица и част от фермите с малки размери в равнинните райони оценяват като

негативно влиянието на новата политика върху икономическите им резултати.

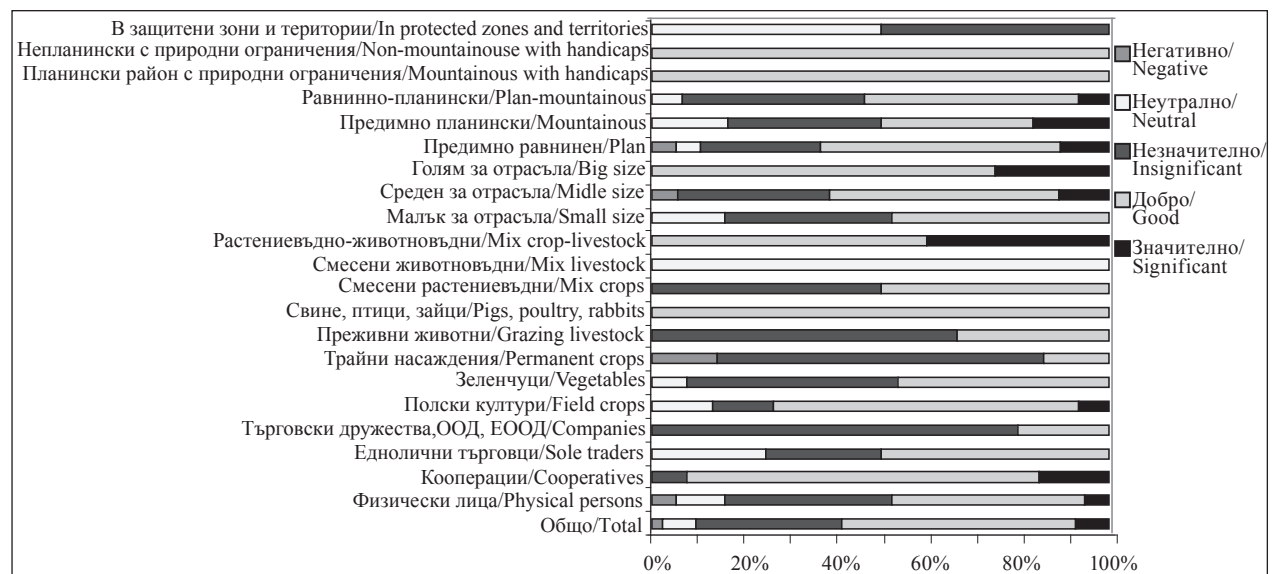
Прилагането на различните механизми на ОСП оказва положително влияние и върху **доходите** на голяма част от анкетираните стопанства (фиг. 2). Най-силен е ефектът върху доходите на големите по размер ферми, кооперациите, стопанствата специализирани в растениевъдно-животновъдство, свине, птици и зайци, полски култури и стопанствата, раз-

Фиг. 1. Влияние на ОСП на ЕС върху икономическите резултати на стопанствата

Fig. 1. Impact of EU CAP on farms economic results

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

Фиг. 2. Влияние на ОСП на ЕС върху доходите на стопанствата

Fig. 2. Impact of EU CAP on farms income

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

положени в равнинни райони и райони с природни ограничения. Нещо повече, 40% от растениевъдно-животновъдните стопанства, всяко четвърто от големите стопанства, немалка част от кооперациите и фермите в предимно планински райони оценяват като *значително* влиянието на ОСП върху доходите си.

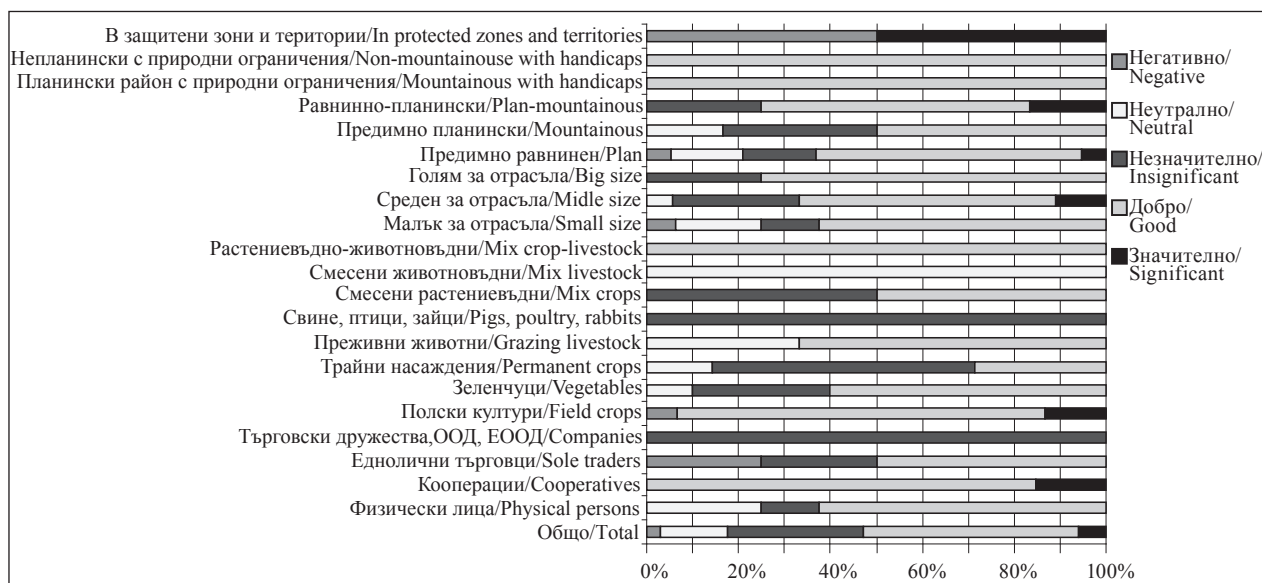
Заедно с това, обаче, за голяма част от стопанствата прилагането на ОСП не е свързано с положително влияние върху доходите им. Най-слаб ефект върху нарастването на доходите има при стопанствата, специализирани в смесено животновъдство и растениевъдство, трайни насаждения, преживни животни и зеленчуци, фирмите и физическите лица, малките ферми и стопанствата, разположени в планински и равнинно-планински райони. За немалка част от стопанствата с трайни насаждения и част от физическите лица, фермите със среден размер в равнинните райони на страната ефектът от новата политика върху доходите е дори *негативен*.

Ефект на ОСП върху ефективността на стопанствата

Цялостното влияние от прилагането на различните елементи на ОСП върху *производствената ефективност* на стопанствата от

различен вид е различно. Според около половината от анкетираните стопанства прилагането на ОСП е повлияло *добре или значително* върху производствената ефективност (фиг. 3). Най-силно е положителното влияние на новата политика върху производствената ефективност на кооперациите, стопанствата, специализирани в растениевъдно-животновъдство и полски култури, фермите с големи размери, в равнинно-планински райони, райони с природни ограничения и защитени зони, и територии. Също така основната част от физическите лица, стопанствата, специализирани в производството на зеленчуци и преживни животни, фермите с малки и средни размери, и тези в равнинни райони оценяват като *добър или значителен* ефекта на новата политика върху производствената им ефективност.

Прилагането на ОСП не оказва *положително* влияние върху производствената ефективност на всички или значителна част от фирмите, стопанствата, специализирани в трайни насаждения, свине, птици и зайци, и смесено животновъдство, и фермите, разположени в предимно планински райони, в защитени зони и територии. Нещо повече, прилагането на новата политика е свързано с *негативни*

Фиг. 3. Влияние на ОСП на ЕС върху производствената ефективност на стопанствата

Fig. 3. Impact of EU CAP on farms production efficiency

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

резултати по отношение на производствената ефективност на всяко второ стопанство със земята в защитени зони и територии, една четвърт от едноличните търговци и част от фермите с полски култури, с малък размер и в равнинни райони на страната.

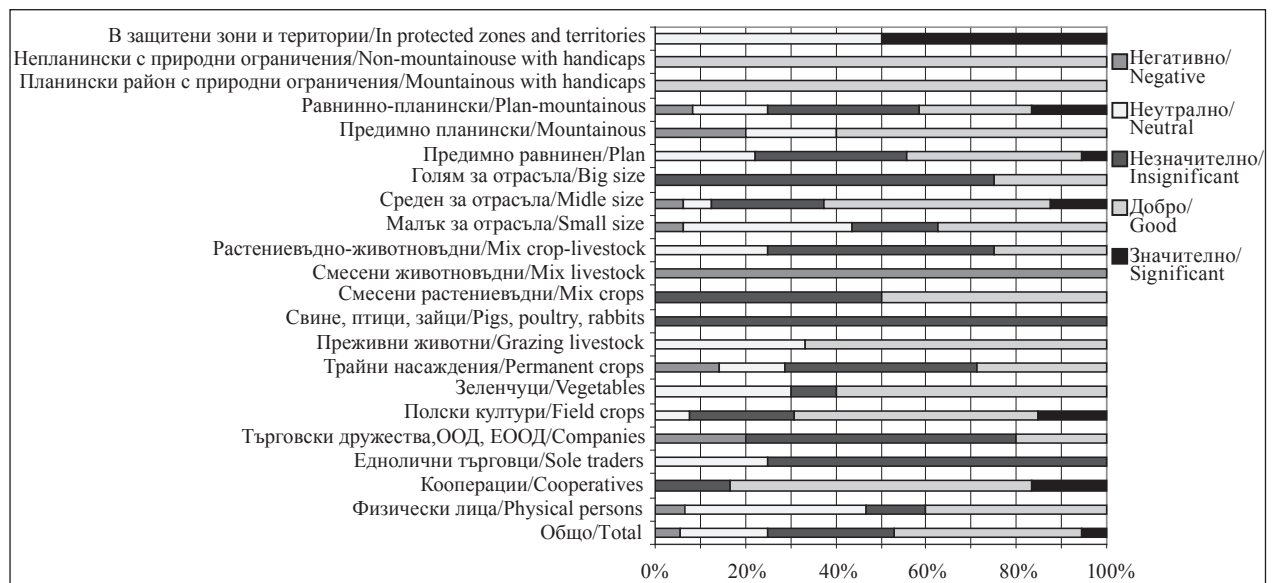
Съвкупното влияние от прилагането на ОСП върху **управленческата ефективност** на различните по вид анкетираните стопанства също не е еднакво (фиг. 4). Малко повече от 47% от мениджърите оценяват като *добър или значителен* ефекта върху тяхната управленческа ефективност, в това число всички от стопанствата, разположени в райони с природни ограничения, повече от 83% от кооперациите, над 69% от стопанствата с полски култури, две трети от фермите с преживни животни, и 60 и повече процента от стопанствата със средни размери, специализираните в производството на зеленчуци, и разположените в планински райони. Ефектът по отношение подобряване на управлението е особено силен за стопанствата със земята в защитени зони и територии, където всяко второ оценява като *значителен* ефекта на новата политика. Прилагането на ОСП оказва особено силно влияние върху управленческата ефективност на немалък дял от кооперации-

те и стопанствата с полски култури, със среден размер и в равнинно-планински райони на страната.

Прилагането на новата политика, обаче, оказва *незначително и неутрално* влияние върху управленческата ефективност на всички или голямата част от стопанствата, специализирани в отглеждането на свине, птици и зайци, едноличните търговци, физическите лица и търговските дружества, ООД и ЕООД, големите стопанства, специализираните в трайни насаждения и смесено производство, фермите в равнинни и равнинно-планински райони, и тези със земята в защитени зони и територии. Нещо повече, всички стопанства със смесено животновъдство, една пета от стопанствата в предимно планински райони и търговските дружества, ООД и ЕООД, и немалка част от фермите с трайни насаждения, в равнинно-планински райони, с по-малки размери, физическите лица, отчитат *негативен* ефект на ОСП върху управленческата им ефективност.

Ефект на ОСП върху конкурентоспособността на стопанствата

Според мениджърите на 42% от анкетираните стопанства прилагането на ОСП оказва

Фиг. 4. Влияние на ОСП на ЕС върху управленческата ефективност на стопанствата

Fig. 4. Impact of EU CAP on farms governance efficiency

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

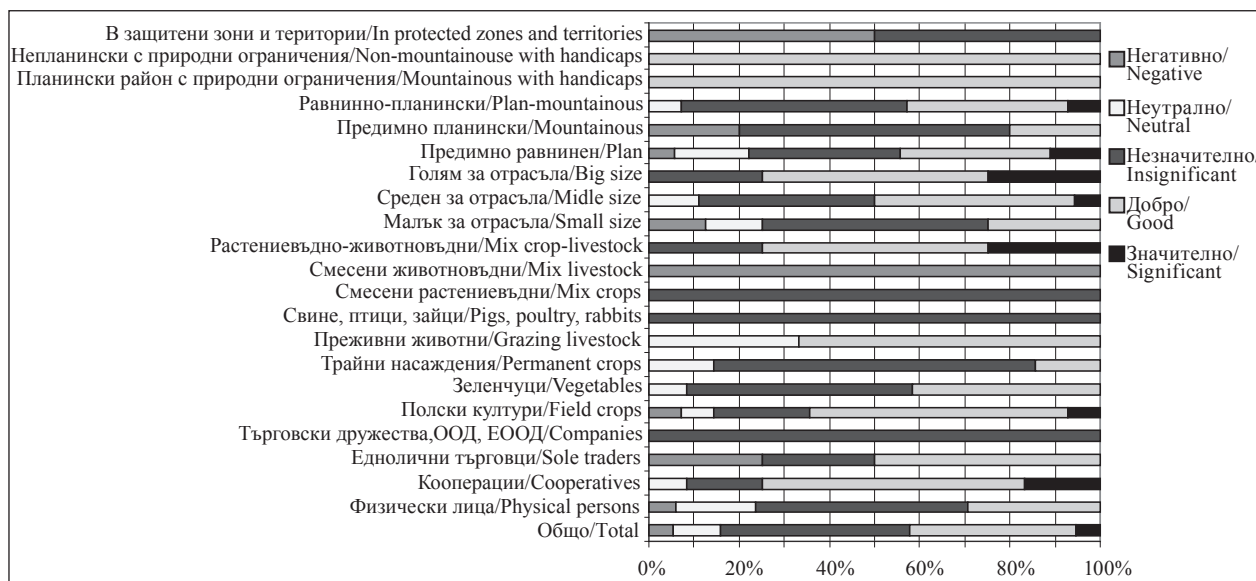
добро или значително влияние върху тяхната конкурентоспособност (фиг. 5). В най-голяма степен новата политика оказва подобряващо влияние върху конкурентоспособността на стопанствата в райони с природни ограничения, на големите и средни стопанства, на кооперациите и едноличните търговци, и на специализираните в растениевъдно-животновъдство, полски култури и преживни животни. Нещо повече, една четвърт от едрите стопанства с растениевъдно-животновъдна специализация, почти 17% от кооперациите, над 11% от фермите в предимно равнинни райони, над 7% от стопанствата с полски култури и в равнинно-планински райони, и почти 6% от фермите със средни размери оценяват като *значителен* ефекта от прилагане на ОСП по отношение повишаване на тяхната конкурентоспособност.

От друга страна, всички или основната част от търговските дружества, ООД и ЕООД, физическите лица, стопанствата със смесено растениевъдство, свине, птици и зайци, трайни насаждения и зеленчуци, и фермите, разположени в планински и равнинно-планински райони, оценяват като *незадоволително* или *неутрално* влиянието на новата политика по отношение равнището на тяхната конку-

рентоспособност. За всички от стопанствата със смесено животновъдство, за всяко второ от тези в защитени зони и територии, за една четвърт от едноличните търговци, за всяко пето в предимно планинските райони, за над 12% от малките ферми, за над 7% от стопанствата с полски култури и почти за 6% от физическите лица и стопанствата в равнинни райони прилагането на ОСП понижава конкурентоспособността им (констатиран *негативен* ефект).

Ефект на ОСП върху устойчивостта на стопанствата

Прилагането на ОСП оказва *добър или значителен* ефект върху *икономическата устойчивост* на малко повече от половината от анкетираните стопанства (фиг. 6). В най-голяма степен новата политика води до повишаване на икономическата устойчивост на кооперациите, на големите и средни по размер стопанства, на стопанствата, специализирани в растениевъдно-животновъдство и в полски култури, и на стопанствата, разположени в райони с природни ограничения и в равнинните райони на страната. Особено благоприятно е влиянието на ОСП върху повишаването на икономическата устойчивост

Фиг. 5. Влияние на ОСП на ЕС върху конкурентоспособността на стопанствата

Fig. 5. Impact of EU CAP on farms competitiveness

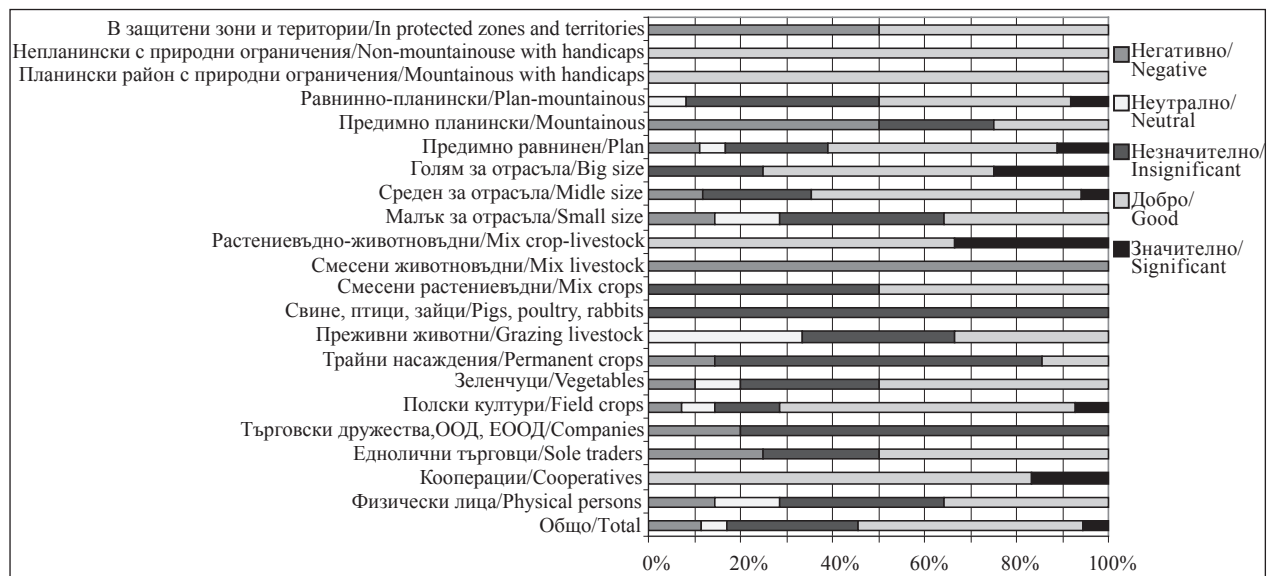
Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

на стопанствата с растениевъдно-животновъдно направление, на големите стопанства и на кооперациите, където като *значителен* е оценен ефектът съответно от всяко трето, всяко четвърто, близо 17% от тях. За част от стопанствата в планинско-равнинни райони, с полски култури и със средни размери ефектът върху подобряване на икономическата устойчивост е също чувствителен.

От друга страна, за всички или основната част от стопанствата, отглеждащи свине, птици и зайци, търговските дружества, ООД и ЕООД, физическите лица, специализираните в трайни насаждения и преживни животни, стопанствата с малък размер и в планински райони на страната влиянието от прилагането на ОСП по отношение на подобряване на икономическата им устойчивост е *незадоволително или неутрално*. Нещо повече, всички от стопанствата, специализирани в смесено животновъдство, всяка втора от фермите в планински райони и със землища в защитени зони и територии, всеки четвърти от едноличните търговци, една пета от търговските дружества, ООД и ЕООД, и немалка част от физическите лица, фермите с малки и средни размери, стопанствата, специализирани в трайни насаждения, зеленчуци и полски кул-

тури, и разположените предимно в равнинни райони оценяват като *понижаващ (негативен)* ефекта на новата политика по отношение на икономическата им устойчивост.

Повече от половината от анкетираните стопанства също посочват *добро или значително* влияние на ОСП върху *социалната устойчивост* на стопанствата, в това число всяко десето от тях сочи като *значителен* ефекта за повишаване на социалната устойчивост (фиг. 7). Прилагането на инструментите на ОСП оказва благоприятно влияние по отношение на социалната устойчивост на всички от кооперациите (в това число за почти 17% от тях влиянието е *значително*), всички от стопанствата в райони с природни ограничения, всеки четири от пет стопанства с растениевъдно-животновъдна специализация (в това число за една пета от тях в - *значителна* степен), две трети от фермите в предимно планински райони (в това число за почти 17% от тях - *значително*), над 64% от фермите с полски култури (в това число за над 7% - *значително*), и над 61% от стопанствата със средни размери (в това число за почти 17% от тях - *значително*). Прилагането на ОСП повишава социалната устойчивост на половината от стопанствата със смесено растениевъдство

Фиг. 6. Влияние на ОСП на ЕС върху икономическата устойчивост на стопанствата
 Fig. 6. Impact of EU CAP on farms economic sustainability

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

(всички в значителна степен), на разположените в равнинни райони на страната (в това число за над 11% от тях - значително) и за фермите с големи размери, в защитени зони и територии.

Най-нисък е приносът на ОСП към социалната устойчивост на смесените животновъдни стопанства, стопанствата със свине, птици и зайци, фирмите от различен вид, специализираните в трайни насаждения и преживни животни стопанства. Нещо повече, прилагането на ОСП води по понижаване (*негативен ефект*) на социалната устойчивост на част от стопанствата - съответно на повече от 14% от специализираните в трайни насаждения, и почти по 6% от физическите лица и стопанствата в равнинните райони на страната.

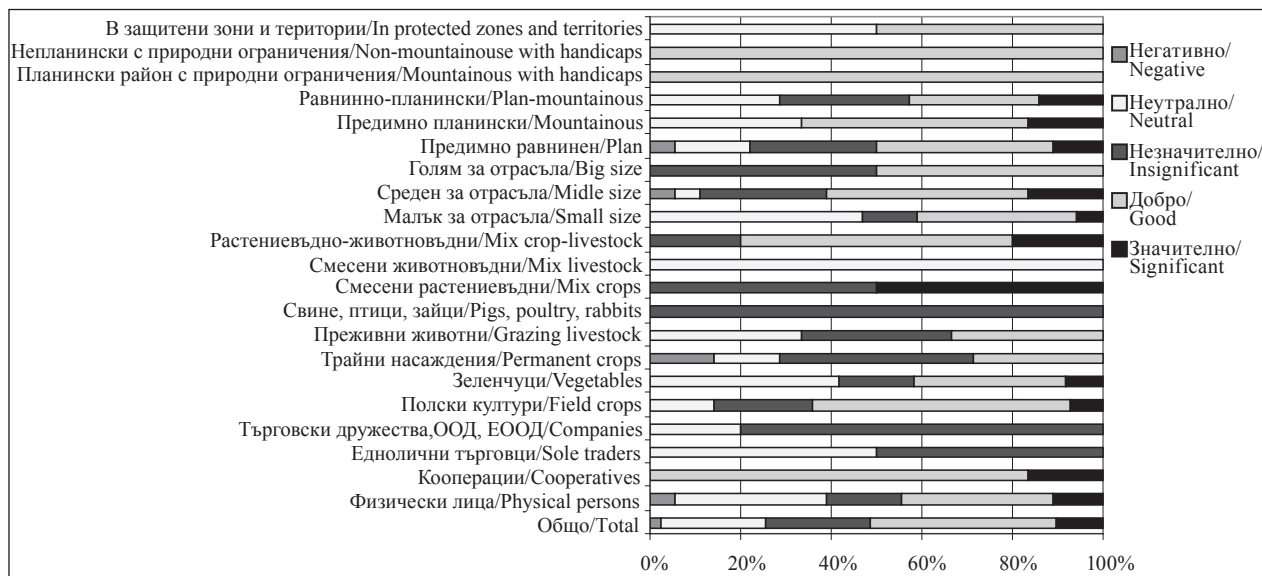
Що се отнася до приноса на ОСП към *екологическата устойчивост* на стопанствата - за над половината от анкетираниите ферми той е положителен, предимно оценен като *добър* от мениджърите (фиг. 8). Благоприятният ефект от ОСП върху екологическата устойчивост се усеща при всички от стопанствата в райони с природни ограничения, четири пети от стопанствата със зеленчуци и в планински райони, три четвърти от фермите с растениевъдно-животновъдно направление, над две тре-

ти от стопанствата с преживни животни, над 69% от стопанствата в равнинно-планински райони, 60% от физическите лица, над 58% от кооперациите, всяка втора от фермите с малки и средни размери, с полски култури, смесено растениевъдство, свине, птици и зайци.

Нито едно от анкетираниите стопанства не отбелязва отрицателно влияние на ОСП върху екологическите аспекти от дейността си. Въпреки това, обаче, за всички от фермите със смесено животновъдство и със землища в защитени зони и територии, за болшинството от фермите с трайни насаждения, в равнинни райони и с големи размери, ефектът от прилагането на инструментите на ОСП върху екологическата устойчивост на стопанствата е *незначителен и/или неутрален*.

III. Динамика на основните показатели на стопанствата, в сравнение с периода преди прилагане на ОСП на ЕС (до края на 2006 г.)

Голям дял от анкетираниите стопанства отбелязват повишаване равнището на част от основните показатели в настоящия момент, в сравнение с равнището им в периода преди прилагане на ОСП (фиг. 9). Например *по-високо* или *значително по-високо* е равнището

Фиг. 7. Влияние на ОСП на ЕС върху социалната устойчивост на стопанствата

Fig. 7. Impact of EU CAP on farms social sustainability

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

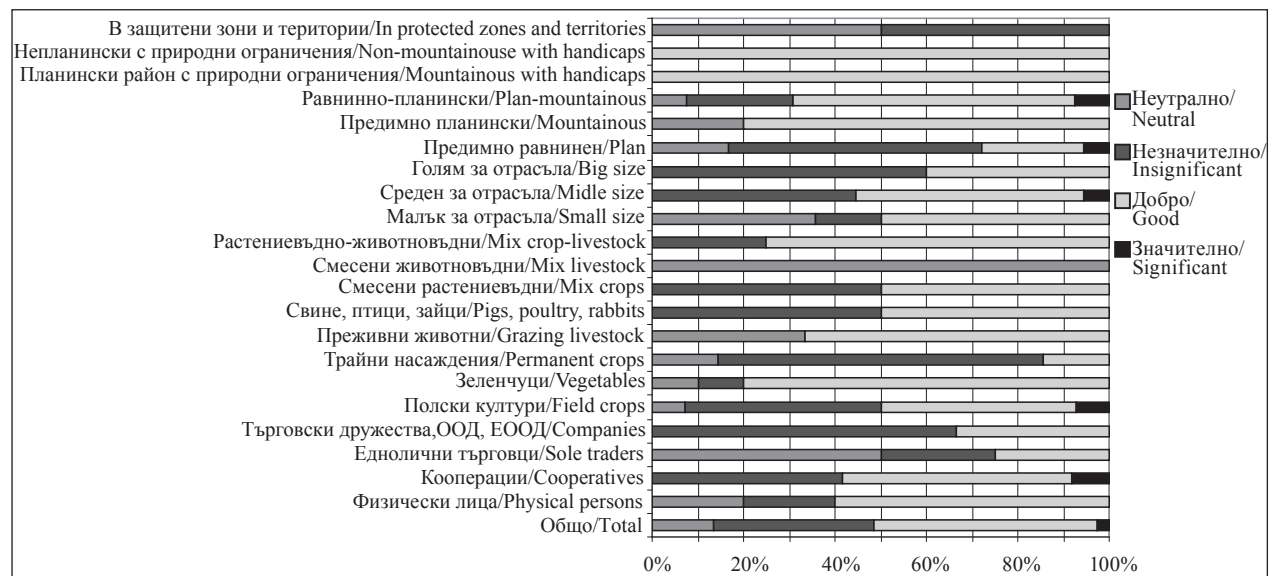
на общите приходи, разходи, инвестиции, печалба, производителност на труда, ефективност на производството и управлението на болшинството от стопанствата. Също така голямата част от фермите имат подобрен достъп до обществено подпомагане, повишен размер на субсидиите за подкрепа на продукцията, доходите и инвестициите. Заедно с това делът на стопанствата с *по-ниска* обща задлъжнялост е 38%, в сравнение с предприемаческия период, а на тези с *по-висока* е под 18%.

Според повече от половината от стопанствата те имат подобрена квалификация и информираност, агротехника, сеитбооборот и условия за отглеждане на животните, а така също повишена безопасност за продукцията и храните, иновационна дейност, в сравнение с периода преди прилагането на ОСП. Всичко това е пряк или косвен резултат на благоприятно въздействие от различните механизми на ОСП върху основните аспекти от дейността на болшинството от анкетираните стопанства.

Заедно с това, основната част от стопанствата посочват *липса на промяна* в равнището на стоковост на продукцията си, достъпа си до пазари, разнообразяване на продукцията и услугите си, задълбочаване на специализаци-

ята си и в опазването на околната среда. Мнозинството от фермите нямат промяна на зависимостта си от доставчици и купувачи, повишена интеграция с доставчици и купувачи, подобро участие в професионални организации и достъп до системата за съвети в земеделието. Нещо повече, голям дял от стопанствата не отчитат промяна на рентабилността си, продуктивността на земята и животните, общата си задлъжнялост и финансова независимост, ефективността на производството, управлението, договорните отношения, конкурентоспособността си, икономическата и социалната си устойчивост, агротехниката и сеитбооборота, условията за отглеждане на животните, безопасността на продукцията и храните, внедряването на иновации, квалификацията и информираността си. Освен това повече от една трета от фермите нямат подобрене на отношенията си с държавните организации и на достъпа си до обществено подпомагане, в сравнение с предприемаческия период.

Следователно прилагането на различните инструменти на ОСП не води до прогресивна промяна в основните показатели за немалка част от стопанствата. Това е или поради липса на положителен ефект от ОСП върху част

Фиг. 8. Влияние на ОСП на ЕС върху екологическата устойчивост на стопанствата

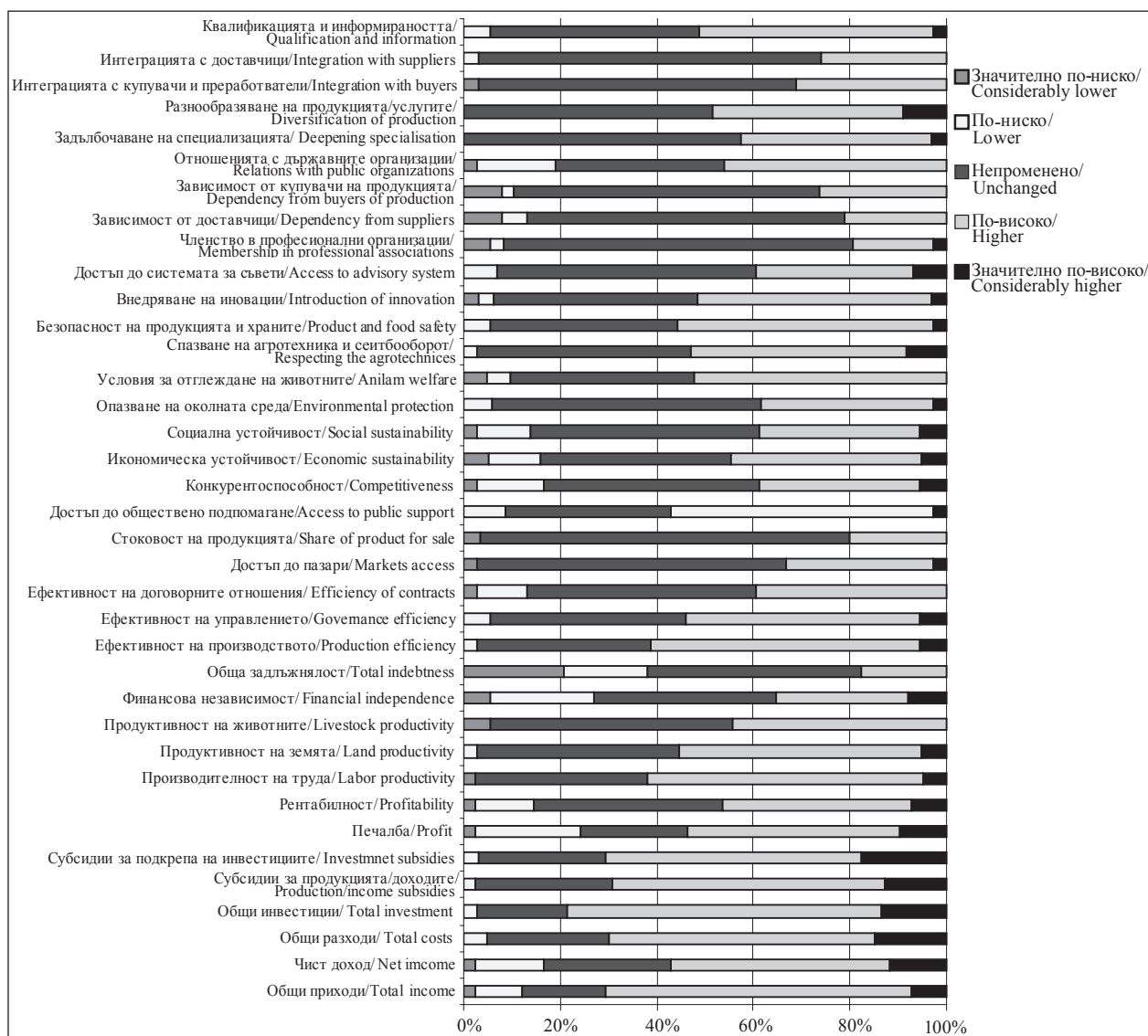
Fig. 8. Impact of EU CAP on farms environmental sustainability

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

от стопанствата (например липса на ефективно обществено подпомагане), или поради неутрализиращ ефект на ОСП на други негативни фактори, които биха влошили още повече състоянието на стопанствата (при липса на съществуващите, компенсирани негативните тенденции инструменти на ОСП).

За немалка част от стопанствата настоящето равнище на основни показатели е *по-ниско* или *значително по-ниско*, в сравнение с нивото им преди внедряването на ОСП. Така например 27% от фермите посочват влошена

финансова независимост, повече от 24% са с понижена печалба, почти 17% са с намален чист доход и конкурентоспособност, около 16% са с по-ниска икономическа устойчивост, почти 15% са с по-ниска рентабилност и 14% са с влошена социална устойчивост. Също така, почти 19% от стопанствата са с влошени отношения с държавните организации, над 13% от тях имат понижена ефективност на договорните отношения, всяка десета е с по-лоши условия за отглеждане на животните, почти 9% от фермите са с понижен

Фиг. 9. Равнище на основните показатели на стопанствата, в сравнение с равнището им в периода преди прилагане на ОСП на ЕС

Fig. 9. Level of farms major indicators comparing to level before EU CAP implementation

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

достъп до обществено подпомагане и над 8% с редуцирано членство в професионални организации.

Всичко това показва, че прилагането на ОСП е свързано с влошаване на основните показатели за голяма част от стопанствата. Това е или поради отрицателния ефект на ОСП върху част от стопанствата, или поради липсата на ефективни механизми за подпомагане на адаптацията на стопанствата и за компенсиране на въздействието на други негативни фактори (например конкуренция със силно субсидирани вносни продукти на вътрешния и международните пазари, високи лихви на банковите кредити, голяма флукуация на пазарните цени и т. н.). Това налага да се подобри прилагането на ОСП чрез усъвършенстване на управлението на обществените програми, промяна в дизайна и/или бенефициентите на определени инструменти на ОСП и т. н., или да се преосмислят и реформират отделните механизми и политиката като цяло.

Динамиката на основните показатели на анкетиранията стопанства в настоящия момент, в сравнение с периода преди прилагане на ОСП, е много различна за отделните видове стопанства. Например настоящето равнище на **общите инвестиции** на стопанствата, в сравнение с нивото им в предприсъединителния период, е *по-високо или значително по-високо* за над 78% от стопанствата. Ръстът в общите инвестиции на стопанствата е резултат от подобрения инвестиционен климат през последните години, повишените възможности за подкрепа на частните инвестиции, предоставени чрез различните инструменти на ОСП, а така също и необходимостта за повишени инвестиции за адаптация на стопанствата към новите пазарни и институционални изисквания. В най-значителна степен са подобрили инвестиционната си активност големите стопанства, едноличните търговци, кооперациите, стопанствата, специализирани в смесено растениевъдство, растениевъдно-животновъдство, свине, птици и зайци, полски култури и трайни насаждения, със земища в защитени зони и територии. Именно тези стопанства в най-голяма степен са се

възползвали и от различните механизми за подкрепа на инвестициите, въведени с ОСП през последните години.

За всички стопанствата със смесено животновъдство и в непланински райони, с природни ограничения, и за немалка част от фермите с по-малки размери, търговските дружества, ООД и ЕООД, физическите лица, стопанствата със зеленчуци и преживни животни, в планински райони, размерът на инвестициите е *непроменен*. Нещо повече, една трета от фермите, специализирани в преживни животни, и почти 6% от физическите лица, стопанствата с малки размери, разположените в равнинни райони посочват *по-ниско* ниво на инвестиции, в сравнение с периода преди прилагането на ОСП. Това показва, че за тези групи стопанства възможностите за нови вложения и за финансиране на инвестициите не са се подобрили в процеса на прилагане на ОСП.

Също така за над 69% от стопанствата **субсидиите за подкрепа на доходите и продукцията** са *по-високи или значително по-високи*, в сравнение с предприсъединителния период. В най-голяма степен са се възползвали от обществените субсидии кооперациите, едноличните търговци, стопанствата, специализирани в преживни животни, полски култури, стопанствата с големи размери, разположените в равнинни райони и непланински райони с природни ограничения. Предвид липсата или ниското ниво на субсидиране на доходи и продукцията, преди въвеждането на ОСП, ефектът на новата политика по отношение на прогреса на субсидиите е чувствителен за много от стопанствата от тези видове.

От друга страна, нито едно от стопанствата със смесено растениевъдство и животновъдство, основната част от търговските дружества, ООД и ЕООД, фермите в планински райони, немалък дял от физическите лица, едноличните търговци, стопанствата с трайни насаждения и зеленчуци, и тези в равнинно-планински райони *не отчитат промяна* на равнището на получаваните субсидии, в сравнение с периода преди прилагане на ОСП. Значителна част от тези групи сто-

панства не са получавали или са получавали много ниски субсидии за доходи и продукция в предходния период. Следователно прилагането на ОСП не е свързано с каквото и да е или значително субсидиране на тези групи стопанства. Нещо повече, всяко четвърто от търговските дружества, ООД и ЕООД, 12,5% от стопанствата в планински райони, над 8% от фермите, специализирани в зеленчуци и почти 7% от фермите със среден размер отчитат *понижаване* на равнището на обществено субсидиране, в сравнение с нивото преди прилагане на ОСП.

В резултат на прогресивната промяна на стопанствата, пазарната среда и обществената подкрепа в над 61% от фермите се повишава равнището на *ефективност на производството*, в сравнение с нивото му преди прилагане на ОСП. Подобряването на ефективността е отбелязано от почти 82% от кооперациите (за над 18% от тях в *много висока* степен), едноличните търговци, стопанствата, специализирани в полски култури и зеленчуци, фермите в райони с природни ограничения и със землища в защитени зони и територии.

За всички стопанства със смесено животновъдство, за голямата част от търговските дружества, ООД, ЕООД, стопанствата, специализирани в трайни насаждения и преживни животни, за немалка част от стопанствата със смесено растениевъдство, растениевъдно-животновъдство и зеленчуци, и разположените в равнинните райони, равнището на ефективност на производството се запазва *непроменено*. Някои от тези стопанства (големите ферми, търговските дружества, ООД и ЕООД) поддържат вече достигнатото сравнително високо ниво на ефективност от периода до 2007 г. Болшинството от фермите не отбелязват прогресивна промяна на традиционно ниското си ниво на ефективност от периода преди прилагане на ОСП.

Всички от стопанствата, специализирани в отглеждането на свине, птици и зайци, една четвърт от фермите с големи размери, всяко пето от търговските дружества, ООД и ЕООД, и над 8% от стопанствата в равнинно-планин-

ски райони съобщават за *понижено ниво* на ефективност в процеса на прилагане на ОСП. Това е резултат както на невъзможността за адаптация на тези стопанства към новата пазарна и институционална среда, така и на високите разходи, свързани с въвеждането на новите изисквания на ОСП (съобразяване с новите стандарти за труд, опазване на околната среда, хуманно отношение към животните, безопасност на храните и т.н.).

Периодът на прилагане на ОСП е свързан и с промяна на общата *задлъжнялост на стопанствата*. Три четвърти от едноличните търговци, половината от стопанствата в защитени зони и територии, почти 27% от малките ферми, една четвърт от големите стопанства, над 23% от специализираните в полски култури, една пета от търговските дружества, ООД и ЕООД, над 18% и 14% от стопанствата със зеленчуци и трайни насаждения, и повече от 13% от физическите лица имат *по-висока* задлъжнялост, в сравнение с предприсъединителния период.

Болшинството от кооперациите, сравнително голяма част от стопанствата със смесено растениевъдство, полски култури, със землища в защитени зони и територии, немалък дял от физическите лица и фермите със зеленчуци са със *значително по-ниска задлъжнялост*, в сравнение с предприсъединителния период. Освен това, всички стопанства, специализирани в свине, птици и зайци, и немалка част от физическите лица, търговските дружества, ООД и ЕООД, и стопанствата с преживни животни, трайни насаждения и зеленчуци са с *по-малък* дълг в условията на прилагане на ОСП. Всичко това е показател за подобрените условия на производство и финансиране, в сравнение с предприсъединителния период.

Въпреки това, всички стопанства със смесено животновъдство, основната част от фермите с растениевъдно-животновъдство, преживни животни, трайни насаждения и физическите лица, и немалък дял от останалите стопанства посочват *непроменена* задлъжнялост, в сравнение с предприсъединителния период. Предвид тежкото финансово състоя-

ние и високата задлъжнялост на стопанствата в периода преди 2007 г. може да се направи изводът, че прилагането на ОСП не оказва положително влияние върху намаляване на задлъжнялостта в тези групи стопанства.

Прилагането на ОСП се отразява по различен начин и на **конкурентоспособността** на различните видове стопанства. В резултат на подобрената пазарна и институционална среда и обществената подкрепа, повишените инвестиции и ефективността на стопанствата се *повишава* конкурентоспособността на две трети от стопанствата, включително на всяко пето от тях - *в значителна степен*. През периода на прилагане на ОСП се *повишава* конкурентоспособността на всички видове фирми, стопанствата, специализирани в смесено животновъдство и зеленчуци, фермите, разположени в равнинни райони и в защитени зони и територии. Болшинството от кооперациите, стопанствата с големи размери, смесено растениевъдство, в непланински райони с природни ограничения също отбелязват ръст в конкурентоспособността си.

Прилагането на ОСП в страната, обаче, не е свързано с *промяна* на конкурентоспособността на стопанствата, специализирани в преживни животни, основната част от малките по размер ферми, в стопанствата в равнинно-планински райони и планински райони с природни ограничения и при немалък дял от физическите лица, кооперациите, стопанствата с полски култури, свине, птици и зайци, смесено растениевъдство, средните и големи стопанства. Нещо повече, настоящето равнище на конкурентоспособност на 30% от стопанствата със средни размери, повече от 27% от фермите, специализирани в свине, птици и зайци, една четвърт от стопанствата в планински райони с природни ограничения, над 23% от кооперациите, повече от 14% от фермите в равнинно-планински райони, над 13% от физическите лица, всяка десета от фермите с малък размер, над 8% от смесените растениевъдни стопанства конкурентоспособността е *по-ниска* или *значително по-ниска*, в сравнение с периода преди въвеждане на ОСП. Следователно прилагането на ОСП

не води до подобряване на конкурентоспособността на голяма част от стопанствата в страната.

IV. Влияние на отделните елементи на ОСП върху земеделските стопанства

Ефекти от директните плащания на единица площ и националните доплащания

Болшинството от анкетираните стопанства (83,3%) са получавали или получават директни плащания на единица площ и/или национални доплащания, в това число 63,2% от *физическите лица* и всички от *кооперациите* и *фирмите*. Всички от стопанствата, специализирани в *полски култури, преживни животни и смесено растениевъдство* попадат в групата на подпомаганите с тези инструменти. При стопанствата, специализирани в *зеленчуци, трайни насаждения и растениевъдно-животновъдните* дялът на подпомаганите стопанства е съответно 69,2%, 85,7% и 80%. Единствено стопанствата, специализирани в *смесено животновъдство* не са получавали или получават този тип плащания. Всички от фермите със *среден и голям размер* и само 65% от анкетираните *малки* ферми са получавали или получават директни плащания на единица площ и/или национални доплащания. От анкетираните стопанства, разположени в *предимно планински и равнинно-планински райони*, съответно 62,5% и 71,4% от тях са получавали или получават директни плащания и/или национални доплащания. Всички от фермите, разположени в *предимно равнинен район, в райони с природни ограничения и със землища в защитени зони и територии*, са били или са обект на подобни плащания. Високият дял на анкетираните ферми, които са получавали или получават директни плащания на единица площ и/или национални доплащания, дава възможност да се определи по-добре и прекият ефект/и на инструментите на ОСП върху включените стопанства.

Голяма част от мениджърите на стопанствата (57,1%), получавали или получаващи директните плащания на единица площ и националните доплащания, оценяват като поло-

жителен ефекта на тези инструменти върху **икономическите резултати** на стопанствата си. Влиянието на тези плащания върху икономическите резултати е особено *високо* за кооперациите (100%), за стопанствата, специализирани в полски култури (82,3%), за средните и големите стопанства (66,7% и 75%), за стопанствата, разположени в планински райони с природни ограничения (100%).

Според всички стопанства, специализирани в свине, птици, и зайци, фермите, разположени в непланински райони с природни ограничения, влиянието на тази мярка е *незначително*. Нещо повече, голяма част от малките ферми, фирмите и стопанствата на физически лица, и стопанствата, специализирани в зеленчуци, трайни насаждения, преживни животни и смесено производство, оценяват ефекта на тези плащания като *неутрален* или *незначителен*, и дори *негативен* (при част от стопанствата с трайни насаждения, физическите лица, фермите със среден размер и разположените в предимно равнинни райони) по отношение на икономическите си резултати.

Според болшинството от анкетираните стопанства (54%), получавали или получаващи директните плащания на единица площ и националните доплащания, ефектът на тези инструменти върху техните **доходи** е добър или значителен, в това число всички от кооперациите, стопанствата, разположени в райони с природни ограничения и защитени зони и територии, 82,3% от фермите с полски култури, три четвърти от големите стопанства и тези с растениевъдно-животновъдна специализация, и 72,2% от разположените в равнинни райони ферми. От друга страна, всички от търговските дружества, ООД и ЕООД, и стопанствата, специализирани в свине, птици, и зайци, и мнозинството от физическите лица, фермите, специализирани в зеленчуци, трайни насаждения и преживни животни, и стопанствата в равнинно-планински райони оценяват като *неутрално* влиянието на директните плащания върху нивото на доходите си.

Според стопанствата, получавали или получаващи директните плащания на единица площ и националните доплащания, ефектът

на този тип подпомагане върху **производителната ефективност** е *добър* или *значителен* най-вече за кооперациите (92,3%), фермите със средни размери (64,7%), стопанствата, специализирани в полски култури (81,2%), и тези, разположени в предимно планински и равнинни райони (80% и 68,8%). За болшинството от останалите категории стопанства влиянието на тези плащания върху производствената ефективност на стопанствата е *незначително* или *неутрално*.

Директните плащания на единица площ и националните доплащания имат положителен ефект и върху **управленческата ефективност** на част от стопанствата. Всички от стопанствата, разположени в райони с природни ограничения, почти 93% от кооперациите, почти 65% от специализираните в полски култури и средните по размер ферми оценяват като *добро* или *значително* влиянието на тези инструменти върху управленческата им ефективност.

Повече от 45% от стопанствата, получаващи или получаващи директните плащания на единица площ и националните доплащания, определят като *добър* или *значителен* ефекта на тези плащания върху **конкурентоспособността** на своите стопанства. Положителното влияние върху конкурентоспособността на тези инструменти е най-високо при стопанствата в райони с природни ограничения (100% с *добър* ефект), кооперациите (всяка трета със *значителен* ефект и 58,3% с *добър* ефект), стопанствата с големи размери и тези, специализирани в растениевъдно-животновъдство (три четвърти с *добър* ефект), фермите в предимно планински райони, с полски култури и среден размер. Този род плащания оказват особено *добро* влияние и върху конкурентоспособността и на стопанствата със смесено растениевъдство и тези със землища в защитени зони и територии, където всяко второ посочва *значителен* ефект. От друга страна, директните плащания оказват само *незначително* или *никакво* влияние върху конкурентоспособността на болшинството или на всички от фирмите, стопанствата, специализирани в свине, птици, зайци, преживни

животни, трайни насаждения и зеленчуци, на малките ферми и на стопанствата, разположени в равнинно-планински райони.

Директните плащания на единица площ и националните доплащания имат положителен ефект върху **икономическата устойчивост** на повече от половината от стопанствата. Влиянието на тези плащания е особено благоприятно за голяма част от подпомаганите кооперации (92,9%), стопанствата със средни и големи размери (58,9% и 75%), специализираните в полски култури (70,6%) и растениевъдно-животновъдство (75%), фермите в предимно равнинни (66,7%) и планински райони (60%), и в районите с природни ограничения (100%). Според мнозинството от физическите лица, търговските дружества, ООД и ЕООД, и стопанствата, специализирани в свине, птици и зайци, трайни насаждения, зеленчуци, преживни животни и в равнинно-планински райони, обаче, този тип обществено подпомагане е с *неутрално* или *незначително* влияние върху тяхната икономическа устойчивост.

Директните плащания на единица площ и националните доплащания имат *по-значителен* положителен ефект върху **социалната устойчивост** на мнозинството от кооперациите (85,7%), стопанствата с полски култури (58,8%), фермите със средни размери (58,8%) и стопанствата в планинските райони (60%). Нито един от подпомаганите еднолични търговци и стопанствата, специализирани в свине, птици и зайци *не отчитат ефект* на тези плащания върху социалната си устойчивост. Ефектът на тези инструменти върху социалната устойчивост на болшинството или всички от физическите лица, търговски дружества, ООД и ЕООД, малките ферми, стопанствата, специализирани в преживни животни, трайни насаждения, зеленчуци и тези в равнинно-планински райони е или *неутрален*, или *нищожен*.

Според мениджърите на стопанствата директните плащания на единица площ и националните доплащания имат *по-мощен* положителен ефект върху **екологическата устойчивост** единствено на стопанствата

в райони с природни ограничения (100%) и тези в планинските райони (75%). Половината от подпомаганите кооперации и стопанствата със смесено растениевъдство и растениевъдно-животновъдство също отчитат *добро* или *значително* влияние на тези инструменти върху екологическата си устойчивост. От друга страна, всички от подпомаганите с тази мярка еднолични търговци, стопанствата, специализирани в трайни насаждения, свине, птици и зайци, болшинството от останалите категории стопанства отбелязват като *неутрално* или *незначително* влиянието на тези инструменти върху екологическата си устойчивост.

Оценка на влиянието на мерките от ПРСР

Голяма част от участващите в анкетата стопанства (80,9%) са били подпомагани или се подпомагат с някоя или няколко от мерките на ПРСР, в това число всички от едноличните търговци, 85,7% от кооперациите, 80% от търговските дружества, ООД и ЕООД, и 73,7% от физическите лица. Всички от стопанствата с голям размер, 88,9% от тези със среден размер и три четвърти от малките ферми са били подпомагани или се подпомагат с някоя от мерките на ПРСР. Всички от стопанствата, специализирани в преживни животни, свине, птици и зайци, смесено растениевъдство, растениевъдно-животновъдство участват или са участвали в мерки на ПРСР. Този дял при стопанствата, специализирани в полски култури, е 82,4%; в зеленчуци - 76,2%; в трайни насаждения - 71,4%. Единствено сред стопанствата със смесено животновъдство няма подпомагани чрез този инструмент на ОСП. Всяко от стопанствата, разположено в планинско-равнинен район и със землища в защитени зони и територии, е било или се подпомага чрез мерките на ПРСР. От стопанствата, разположени предимно в равнинни райони, 94,7% попадат в групата на подпомагане чрез ПРСР, а от тези в предимно планински райони - всяко второ. Нито едно от стопанствата, разположени в райони с природни ограничения, не отбелязва участие в мерки на ПРСР.

Делът на анкетираните стопанства, подпомагани с различните мерки на ПРСР, е различен. Най-много участници има по: Мярка 121 „Модернизирани на земеделските стопанства” (70,6% от стопанствата); Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” (58,8%); Мярка 141 „Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране” (55,8%); Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” (44,1%). По мерките 214 „Агроекологични плащания” и 123 „Добавяне на стойност към земеделски и горски продукти” са включени 41,2% от стопанствата, а в плащания за природни ограничения на фермери в планински райони (211) и в райони, различни от планинските (212), съответно 38,2% и 35,3%. Обхватът на фермите по останалите мерки от ПРСР е сравнително нисък.

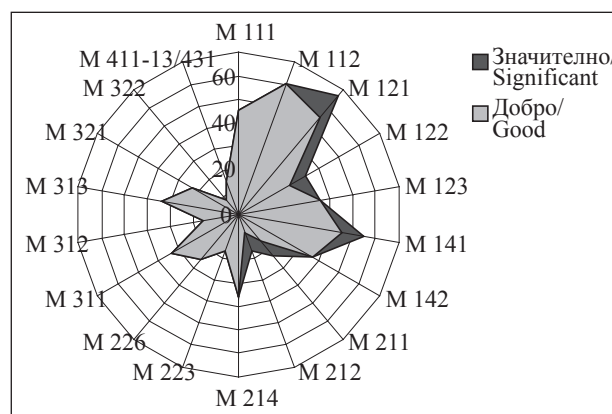
Високият дял на анкетираните стопанства (като цяло и в групите от различен вид), подпомагани чрез инструментите на ПРСР, и делът на фермите, участващи в основните мерки на ПРСР, дават възможност да се получи добра представа за ефекта от прилагането на Програмата върху подпомаганите чрез този механизъм на ОСП стопанства.

Мерките от ПРСР, които са оказали най-силно влияние върху стопанствата, са: „Модернизирани на земеделските стопанства” (121), „Създаване на стопанства на млади фермери” (112); „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” (111) (фиг. 10). Например 54,2% от мениджърите на подкрепяните ферми оценяват като *добро* влиянието на Мярка 121 върху техните стопанства, а 12,5% смятат, че ефектът от мярката е *значителен*. Всеки 6 от 10 участвали в Мярка 112 и 45% от подкрепяните с Мярка 111 и Мярка 141 оценяват като *добро* влиянието върху техните стопанства.

Повече от една трета от фермите, получаващи агроекологически плащания (Мярка 123), също смятат, че влиянието на този тип подкрепа върху техните стопанства е *добро*. Също така немалка част от стопанствата с

плащания за природни ограничения в планински райони (Мярка 121) и в райони, различни от планинските (Мярка 122), оценяват като *добро* (съответно 15,4% и 8,3%) или *значително* (съответно 7,7% и 8,3%) влиянието на мерките върху техните ферми. Ефектът на останалите мерки върху болшинството от подкрепяните ферми е оценен като *незначителен* или *нулев* от анкетираните стопанства.

Ефектът от индивидуалните мерки върху стопанствата от различен вид не е еднозначен. Например според мениджърите ефектът от влиянието на помощите за „*Модернизация на земеделски стопанства*” (Мярка 121) върху повечето от подпомаганите ферми е положителен. Всички от кооперациите и фирмите, стопанствата с големи размери, специализираните в свине, птици, зайци и смесено растениевъдство, и голямата част от стопанствата, разположени в равнинни райони, с полски култури и трайни насаждения, със средни размери, оценяват като *добро* или *значително* влиянието на тази мярка върху техните стопанства. Най-силно е влиянието на този инструмент върху едноличните търговци и фермите с големи размери, където повече от една трета от подпомаганите стопанства оценяват като *значителен* ефекта от тази мярка върху стопанствата си. Заедно с това всички от под-

Фиг. 10. Дял от фермите, които оценяват като „добро” и „значително” влиянието на мерките от ПРСР върху своите стопанства (процент)
 Fig. 10. Share of farms evaluating as „good” or „significant” NPARD measures impact on their farms (percent)

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./
 Source: Interview with farm managers, 2012.

помаганите стопанства в защитени зони и територии, основната част от специализираните в зеленчуци и преживни животни, всяко второ от подкрепяните физически лица, стопанствата с малки размери, разположените в планински райони и с растениевъдно-животновъдна специализация оценяват като *незначително* или *неутрално* влиянието на този инструмент на ОСП върху стопанствата.

Според 60% от *мениджърите* на стопанствата, подпомагани по мярка „*Създаване на стопанства на млади фермери*” (Мярка 112), ефектът върху стопанствата е *добър*. Най-силно е влиянието на тази мярка по отношение на подкрепяните стопанства, специализирани в зеленчуци и трайни насаждения, и разположените в предимно планински райони на страната, където за всички от фермите ефектът е положителен. Влиянието е високо и за голямата част от подпомаганите физически лица, стопанствата с по-малки размери и разположените в равнинно-планински райони, половината от субсидираните стопанства с полски култури и преживни животни.

Според 36,4% от мениджърите на стопанства влиянието на подкрепата по мярка „*Създаване на организации на производители*” (Мярка 142) върху тяхното стопанство е *добро*. Тъй като в тази мярка участват предимно по-малки стопанства на физически лица, със сериозни проблеми в маркетинга на продукцията, подобна оценка показва сравнително *висок ефект* върху немалка част от подпомаганите стопанства.

Влиянието на „*Плащанията за природни ограничения на фермери в планински райони*” (Мярка 211) - според по-малко от една четвърт от стопанствата, подпомагани с тази мярка, ефектът върху фермите е *добър или значителен*. Най-силно е влиянието на тези плащания по отношение на стопанствата с малки размери, физическите лица и фермите, специализирани в трайни насаждения и зеленчуци. Положителният ефект на този тип плащания обхваща две трети от малките стопанства, всяко второ от физическите лица и специализираните с трайни насаждения, и 40% от специализираните в зеленчуци.

По отношение на ефекта от „*Плащанията за природни ограничения на фермери в райони, различни от планинските*” (Мярка 212) според по-малко от 17% от стопанствата, получавали или получаващи този тип плащания, влиянието на мярката е *добро* или *значително*. Положителното влияние на този инструмент на ОСП се чувства единствено от стопанства, специализирани в трайни насаждения и зеленчуци, физическите лица, ферми с малки и средни размери.

Като *добър* е оценен ефектът от „*Агроекологически плащания*” (Мярка 214) от около две трети при кооперациите, половината от стопанствата с малки размери, търговските дружества, ООД, ЕООД, и специализираните в зеленчуци и трайни насаждения, 40% от специализираните в полски култури, всяко трето от подпомаганите стопанства с големи размери и растениевъдно-животновъдна специализация, и под 29% от физическите лица и стопанствата със средни размери. За всички останали стопанства влиянието на тези плащания е *незначително* или *неутрално* (в това число за всички еднолични търговци, специализираните с животни и със земища в защитени зони и територии).

V. Фактори за подобряване влиянието на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства в страната

Според болшинството от мениджърите на анкетираните стопанства *най-значимите* фактори, които биха довели до подобряване влиянието на ОСП на ЕС върху техните стопанства, са: „гарантиране на прозрачност в разпределението на субсидиите”, „повишаване на националните доплащания”, „приключване на икономическата криза в страната”, „опростяване на процедурите за стопанствата, свързани с получаване на подпомагане по ОСП”, „повишаване на директните плащания на единица площ” (фиг. 11).

Голяма част от мениджърите смятат, че „повишаване на подкрепата от Първи стълб на ПРСР (Мерки 111-142)”, „приключване на икономическата криза в ЕС”; „подобряване на управлението в държавните органи, при-

лагачи ОСП”; „реформиране на нормативната уредба в нашата страна”; „намаляване на разходите на стопанствата, свързани с прилагане на изискванията на ОСП”; „диференциране на подкрепата, в зависимост от специализацията на стопанствата”; „подобряване на инициативите на стопанствата”, са *силно значими* фактори за подобряване на влиянието на ОСП върху техните стопанствата.

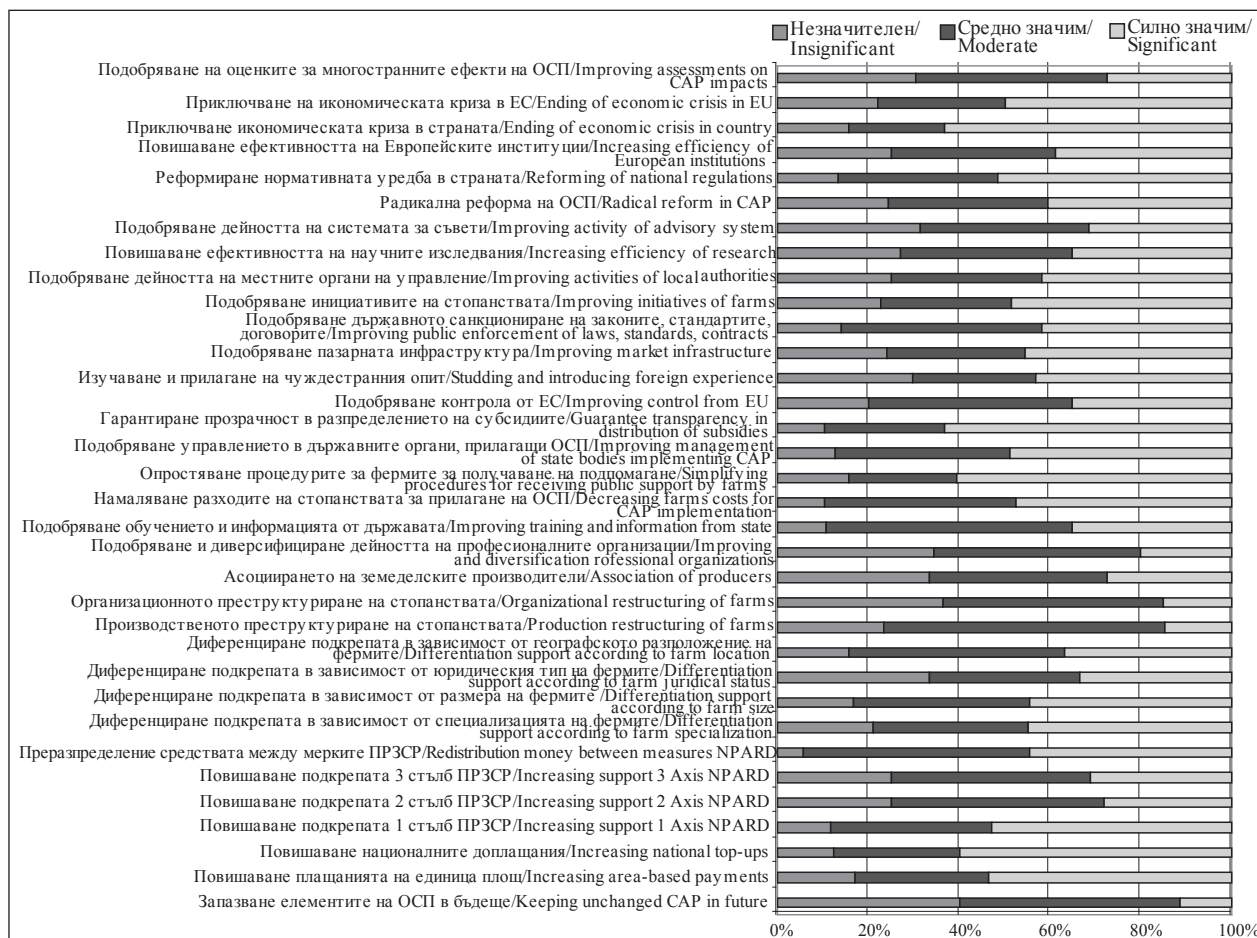
От друга страна, за много от фермите „организационното реструктуриране на стопанствата”, „запазването на елементите на ОСП, непроменени в бъдеще”, „подобряването и диверсифицирането на дейността на професионалните организации”, „асоцирането на земеделските производители”, „диференцирането на подкрепата в зависимост от юридическия тип на стопанствата”, „подобряването дейността на системата за съвети в

земеделieto”, „подобряването на оценките за многостранните ефекти на ОСП” са *незначителни* фактори за повишаване влиянието на ОСП върху стопанствата.

Изводи и препоръки

От проведената експертиза с водещи експерти и анкетата с мениджъри на стопанства могат да се направят обобщаващи изводи в следните направления:

- По отношение на ефектите на ОСП. Прилагането на разнообразните инструменти на ОСП на ЕС в страната оказва различно влияние върху стопанствата от различен юридически тип, специализация, размери и географско разположение. ОСП има цялостен позитивен ефект върху кооперациите, фирмите от различен вид, стопанствата с големи размери, фермите, специализирани в полски култури, и

Фиг. 11. Фактори, които биха довели до подобряване влиянието на ОСП на ЕС върху стопанствата
 Fig. 11. Factors which could improve EU CAP impact on farms

Източник: Интервю с мениджъри на ферми, 2012 г./Source: Interview with farm managers, 2012.

тези, разположени в предимно равнинни райони и райони с природни ограничения. Прилагането на ОСП оказва благоприятно влияние и върху икономическите резултати и доходите на голяма част от стопанствата със средни размери, стопанствата, специализирани в растениевъдно-животновъдство, свине, птици и зайци и фермите в равнинно-планински райони на страната. То е свързано и с повишаване на ефективността и конкурентоспособността на част от стопанствата с малки и средни размери, физическите лица, фермите, специализирани в преживни животни и зеленчуци, стопанствата, разположени в планински райони, и тези със землища в защитени зони и територии. ОСП повишава цялостната устойчивост на мнозинството от стопанствата с растениевъдно-животновъдна специализация; социалната устойчивост на част от малките и средни ферми и на стопанствата, разположени в планински райони; екологическата устойчивост на специализираните в преживни животни, свине, птици и зайци, зеленчуци, смесено растениевъдство и стопанствата, разположени в планински райони.

Влиянието на ОСП върху голямата част от останалите стопанства е или незначително, или неутрално. Нещо повече, прилагането на ОСП е свързано с негативен ефект върху икономическите резултати и доходите на немалка част от малките ферми, физическите лица, стопанствата, специализирани в зеленчуци, трайни насаждения, животновъдство, растениевъдно-животновъдство и разположените в планинските райони на страната. То понижава ефективността на част от малките стопанства, физическите лица и фирмите с различна специализация и географско разположение, конкурентоспособността на едноличните търговци, стопанствата със смесено животновъдство, стопанствата в планински райони и защитени зони и територии. ОСП намалява икономическата устойчивост на част от физическите лица и фирмите с малки и средни размери, стопанствата, специализирани в трайни насаждения, зеленчуци, полски култури и тези в планински райони, и защитени зони и територии, а така също и социалната устой-

чивост на част от фермите на физически лица, специализирани в трайни насаждения и в равнинните райони на страната.

Отделните елементи на ОСП също така оказват нееднакво влияние върху различните категории стопанства. Директните плащания на единица площ и националните доплащания в най-голяма степен оказват положително влияние върху доходите, ефективността, конкурентоспособността и устойчивостта на фирмите, кооперациите, големите стопанства, фермите, специализирани в полски култури. Те оказват благоприятен ефект и върху икономическите резултати и доходите на голяма част от физическите лица, фермите с растениевъдно-животновъдна специализация, стопанствата в равнинни райони, райони с природни ограничения и със землища в защитени зони и територии. Тези плащания повишават и ефективността на мнозинството от стопанствата със средни размери, фермите в предимно планински и равнинни райони, в райони с природни ограничения. Положителен е и ефектът на плащанията върху конкурентоспособността на стопанствата със средни размери, смесено растениевъдство и растениевъдно-животновъдство, в планински райони, райони с природни ограничения и в защитени зони и територии. Този инструмент повишава и икономическата устойчивост на мнозинството от стопанствата с растениевъдно-животновъдно направление, в предимно равнинни и планински райони, в райони с природни ограничения; социалната устойчивост на средните по размер ферми и тези в планинските райони; екологическата устойчивост на стопанствата със смесено растениевъдство и растениевъдно-животновъдство, фермите в планински райони и райони с природни ограничения. Влиянието на директните плащания на единица площ и националните доплащания върху голямата част от останалите групи стопанства е или незначително, или неутрално. Нещо повече, за част от малките стопанства, физическите лица, стопанствата, специализирани в животновъдство, зеленчуци и трайни насаждения, ефектът на тези плащания е дори негативен.

Мерките от ПРСР, които са оказали най-силно влияние върху стопанствата, са: „Модернизирани на земеделските стопанства” (121); „Създаване на стопанства на млади фермери” (112); „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” (111); „Обновяване и развитие на населените места” (322); „Основни услуги за населението и икономиката в селските райони” (321); „Плащания за природни ограничения на фермери в планински и непланински райони” (211 и 212). Прилагането на отделните мерки, обаче, има нееднакъв ефект върху стопанствата от различен вид. Например Мярка 121 в най-голяма степен облагодетелства фирмите, кооперациите, стопанствата с големи и средни размери, стопанствата, специализирани в полски култури, свине, птици и зайци, смесено растениевъдство, трайни насаждения, стопанствата, разположени в равнинни райони. За останалите категории стопанства ефектът от тази мярка е незначителен или неутрален, а за част от физическите лица дори и отрицателен. Най-висок е положителният ефект от Мярка 112 по отношение на подпомаганите физически лица, стопанствата с по-малки размери, специализираните в зеленчуци, трайни насаждения, полски култури и преживни животни, фермите, разположени в предимно планински и в равнинно-планински райони на страната. Влиянието на Мярка 211 и Мярка 214 е най-силно за стопанствата, специализирани в растениевъдство, преживни животни и смесено растениевъдно-животновъдство. От друга страна, Мярка 212 в най-голяма степен облагодетелства стопанствата, специализирани в трайни насаждения, зеленчуци, смесено растениевъдство и растениевъдно-животновъдство.

• По отношение на динамиката на стопанствата. Мнозинството от стопанствата отбелязват повишаване на общите приходи, разходи, инвестиции, печалба, производителност на труда, ефективност на производството и управлението в настоящия момент, в сравнение с равнището им в периода преди прилагане на ОСП на ЕС. Също така голямата част от фермите имат подобрен достъп до

обществено подпомагане, повишен размер на субсидиите за подкрепа на продукцията, доходите и инвестициите, подобрена квалификация и информираност, агротехника и сеитбооборот, условия за отглеждане на животните, повишена безопасност на продукцията и храните, иновационна дейност, в сравнение с предприєдинителния период. Всичко това е пряк или косвен резултат на благоприятно въздействие от различните механизми на ОСП върху основните аспекти от дейността на голяма част от стопанства.

Заедно с това основната част от стопанствата посочват липса на: промяна на равнището на стоковост на продукцията, достъп до пазари, разнообразяване на продукцията и услугите, задълбочаване на специализацията, опазване на околната среда, зависимост от доставчици и купувачи, интеграция с доставчици и купувачи, участие в професионални организации, достъп до системата за съвети в земеделието. Немалък дял от стопанствата не отчитат промяна на рентабилността, продуктивността на земята и животните, общата задължениост и финансова независимост, ефективността на производството, управлението, договорните отношения, конкурентоспособността, икономическата и социалната устойчивост, агротехниката и сеитбооборота, условията за отглеждане на животните, безопасността на продукцията и храните, внедряването на иновации, квалификацията и информираността, отношенията с държавните организации, достъпа до обществено подпомагане, в сравнение с предприєдинителния период.

Нещо повече, за немалка част от стопанствата настоящето равнище на финансова независимост, печалба, чист доход, рентабилност, конкурентоспособност, икономическа и социална устойчивост, условия за отглеждане на животните, ефективност на договорните отношения, отношения с държавните организации, достъп до обществено подпомагане и членство в професионални организации е по-ниско, в сравнение с нивото им преди внедряване на ОСП. Следователно прилагането на ОСП не води до прогресивна промяна, а в

някои случаи е свързано и с влошаване на основните показатели на голяма част от стопанствата в страната поради: липса на положителен ефект от ОСП върху част от фермите; неутрализиращ ефект на ОСП на други негативни фактори; отрицателен ефект на ОСП върху част от стопанствата; липсата на ефективни механизми за подпомагане на адаптацията на стопанствата; компенсиране на въздействието на други негативни фактори.

• *По отношение усъвършенстване на политиките.* Първото основно направление е подобряване на общото публично управление и управлението на обществените програми за подпомагане на селското стопанство – подобряване на управлението в държавните органи, гарантиране на прозрачност в разпределението на субсидиите, подобряване на пазарната инфраструктура, опростяване на процедурите за стопанствата, свързани с получаване на подпомагане по ОСП, подобряване на държавното санкциониране на законите, стандартите и договорите, приключване на икономическата криза в страната и Европейския съюз.

Второто основно направление е усъвършенстване на инструментите на самата аграрна политика - радикална реформа на ОСП на ЕС, реформиране на нормативната уредба в нашата страна, диференциране на подкрепата, в зависимост от специализацията на стопанствата, повишаване на националните доплащания, повишаване на директните плащания на единица площ, повишаване на подкрепата от Първи стълб на ПРСР, диференциране на подкрепата, в зависимост от специализацията на стопанствата. Особено важно е да се насочи подкрепата към тези категории стопанства, които в най-малка степен са позитивно повлияни от прилагането на ОСП – сравнително малките ферми, стопанствата със животновъдна специализация и тази, различна от полските култури, разположените в райони с природни и социално-икономически ограничения. Също така подкрепата на ОСП трябва да се насочи към тези аспекти от динамиката на стопанствата, които не са прогресивно променени след присъединителния

период - ниската адаптивност, производствена и управленческа ефективност, конкурентоспособност, високата финансова задлъжнялост и зависимост от доставчици и купувачи, недостатъчната социална и екологическа устойчивост и т. н.

Третото основно направление е подобряването на инициативите и асоциирането на стопанствата, което изисква съвместни действия на фермерите, професионалните организации и държавните органи – обучение, информация, обмяна на опит, демонстрации, ефективни обществени програми за подпомагане на асоциирането на производителите, за подкрепа на предприемачите, за застраховане срещу различните рискове и т. н.

• *По отношение на подхода за оценка.* Предвид адекватността на предоставената информация (директно от мениджърите на стопанствата) анкетният метод дава възможност за сравнително точно определяне на въздействието на ОСП и на отделните й елементи върху различните аспекти от развитието на стопанствата. Увеличаването на броя на анкетиранияте ферми елиминира вероятните грешки в оценките на мениджърите, достоверността на информацията, нетипичните примери и т. н. Също така анкетирането на „представителни“ за различните по размер, юридически статут, специализация, географско разположение и т. н. стопанства повишава точността на оценката за ефектите от ОСП върху различните видове стопанства.

Независимо от предимствата на този метод, обаче, е невъзможно да се направи статистически представително изследване за страната като цяло поради многочислеността и голямото разнообразие на стопанствата, липсата на средства и интерес от държавни и професионални организации. Освен това анкетата дава представа единствено за текущото състояние на съществуващите и анкетирани стопанства. Например методът не отчита отрицателните ефекти на ОСП върху многобройните фалирвали и прекратили дейност стопанства в последните години. Също така констатираната повишена обща задлъжнялост на стопанствата в настоящия момент

може да е резултат от „положителен” ефект на ОСП по отношение на инвестиционната активност на стопанствата (увеличени възможности и потребности за инвестиции) или последица от влошаващо се финансово състояние на фермите. Следователно трябва да се внимава много, когато се правят изводи от ограничените анкети както за анализирания стопанства, така и за фермите в страната като цяло. Приложеният метод е полезен, тъй като позволява събирането на достатъчно пълна информация за анкетираната общност от стопанства, от различен вид. Използването на анкетата, заедно с други методи на оценка, значително повишава адекватността на оценките за многообразните ефекти на ОСП върху стопанствата.

Проведената експертиза с водещите експерти дава възможност да се направи всеобхватна оценка на реалните ефекти от прилагането на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства в нашата страна. Тя дава възможност да се оценят многообразните ефекти върху различни аспекти от дейността на стопанствата в сравнително краткия период на ефективно прилагане на ОСП, да се открият тенденциите и да се оцени дългосрочното влияние (перспективата) на прилагането на различните инструменти на ОСП, да се елиминира въздействието на други, свързани или несвързани фактори върху динамиката на стопанствата и т. н.

Експертните оценки по отделните въпроси нямат еднаква значимост. При една част от въпросите има голямо единомислие на експертите и получените оценки са достатъчно надеждни за правене на категорични изводи. При друга част от въпросите, оценките на експертите са противоречиви или силно разслоени. В тези случаи е невъзможно да се направят категорични изводи за ефектите от ОСП върху стопанствата. Често е много трудно да се отдели самостоятелното влияние на определен елемент на политиката върху отделна характеристика на стопанствата. Например най-често динамиката на стопанствата е не (частен) резултат на отделна мярка от ПРСР, а съвкупен резултат от прилагането на множе-

ство мерки. Освен това еволюцията на доходите, ефективността, конкурентоспособността и устойчивостта на стопанствата най-често са обусловени от други неотчетени фактори като цикъл в живота на фермата, демографски и регионални особености и т. н. Въпреки тези недостатъци, експертизата намира широко приложение за оценка на влиянието на ОСП в страните на ЕС поради липса на достатъчно първична информация, невъзможност за широкопредставителни анкети със стопанствата от различен вид, несвършени методи на обработка на информацията, практически трудности, свързани с оценката на многостранните ефекти на политиките и др. Това налага самостоятелното и/или комбинирано използване на експертните оценки и в следващите етапи на изследователската работа за оценка на ефектите на ОСП.

ЛИТЕРАТУРА

Башев, Х. 2012 а. Оценка на ефектите от прилагане на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства. Икономика и управление на селското стопанство, бр. 1, с. 14-29

Башев, Х. 2012 б. Ефекти от прилагането на ОСП върху земеделските кооперации. Земеделска кооперация, бр. 4, с. 5-12

Башев, Х., Н. Котева и М. Младенова. 2012. Ефекти от прилагане на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства, ИАИ, София.

Impact of EU CAP on Agricultural Farms in Bulgaria

H. BACHEV

Institute of Agricultural Economics – Sofia

(Summary)

This paper presents the results of a survey with farm managers on impacts from implementation of EU CAP on agricultural farms of different juridical types (physical persons, cooperatives, sole traders, companies), sizes (small, middle size, large), specialization (field crops, vegetables, permanent crops, mix crop-livestock, mix crops, mix livestock, grazing livestock, pigs, poultry and rabbits), and geographical location (plan, mountainous, plan-mountainous, with natural handicaps in mountain areas,

with natural handicaps other than mountain areas, protected zones and territories). First, an assessment is made on the overall impacts of different instruments of EU CAP (common markets, market intervention, new standards, direct payments, support through the measures of National Plan for Agrarian and Rural Development, export subsidies etc.) on economic results and income, production and governance efficiency, competitiveness, social, economic and environmental sustainability of farms. Next, assessment is made on specific impacts of individual instruments of CAP (such as area based direct payments and national top-ups, different measures of NPARD) on economic results and income, pro-

duction and governance efficiency, competitiveness, and sustainability of farms. Thirds, factors for improvement of CAP impact on farms in the country are identified. Finally, overall conclusions and recommendations based on the experts and farms managers' assessments are prepared concerning multiple impacts of CAP on farms of different type, dynamics of farms comparing to the pre-accession period, directions for improvement of public policies, and methods for evaluation of CAP impacts.

Key words: impacts of EU CAP, economic results, income, efficiency, competitiveness, sustainability of farms, factors of CAP, agrarian policies, Bulgaria

Статията е постъпила в редакцията на 21.VIII.2012 г.